

K. Širvydo „Punktų sakymų“ lenkiškoji pratarinė

K. Širvydas (apie 1580–1631) plačiai žinomas ne tik lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynu („Dictionarium trium linguarum“), bet ir pamokslais, išleistais atskira knyga, pavadinta „Punktai sakymų“ („Punkty Kazań“)¹.

Pamokslai lygiagrečiai duodami lietuviškai ir lenkiškai. Pirmosios dalies pamokslus į lenkų kalbą vertė pats K. Širvydas, o antrosios – jo bendraamžis J. Jaknavičius.

Iki mūsų laikų K. Širvydo „Punktai sakymų“ buvo išleisti dar tris kartus. Pirmą kartą bažnyčios reikalams sužemaitinta kalba be lenkiško teksto 1845 m. juos išleido L. Montvydas, Sedos klebonas². Mokslo reikalui „Punktų sakymų“ pirmąją dalį taip pat be lenkiško teksto perspausdino vokiečių kalbininkas R. Garbė³. Leidinio įvade R. Garbė aptarė „Punktų sakymų“ rašybą, kalbos ypatybes.

Fotografuotini abiejų dalių leidimą su plačiu įvadu, kuriame apžvelgiamas K. Širvydo gyvenimas, pamokslų kalbos ypatybės, parengė vokiečių kalbininkas F. Špechtas⁴.

Ištraukų iš „Punktų sakymų“ abiejų dalių yra paskelbta įvairiose chrestomatijose, tekstų rinkiniuose, vadovėliuose⁵.

„Punktų sakymų“ pirmąją dalį sudaro K. Širvydo lotyniška eilėmis ir proza parengta dedikacija Vilniaus vyskupui Eustachijui Valavičiui, Lietuvos jėzuitų provinciole Jono Jamielkovskio lotyniška aprobatą, K. Širvydo lenkiška keturių puslapių „Pratarinė į skaitytoją“ („Przedmowa do czytelnika“), lotyniškas evangelijų ir pamokslų indeksas⁶, lietuviškų ir lenkiškų evangelijų ir pamokslų tekstas. „Punktų sakymų“ teksto parašėse duotos lietuviškų ir lenkiškų pamokslų tezės, knygos pabaigoje – alfabetinis lotyniškas „Punktų sakymų“ pagrindinių sąvokų indeksas⁷.

¹ Tai pamokslų santraukos, pagrindinės pamokslų mintys „punktai“. Punkty Kazań od Adwentu aż do Postu, Litewskim językiem z wytłumaczeniem na Polskie przez Księdza Konstantego Szyrwida, Theologa Societatis Iesv, z dozwoleństwem starszych wydane. W Wilnie W Drukarni Akademickiej Societatis Iesv Roku M. DC. XXIX.

Punkty Kazań Na Post Wielki Językiem Litewskim Przez W. X. Constantego Szyrwida Theologa Societatis Iesv napisane, a Teraz na Polski Język przetłumaczone, y oboiem do Druku podane. Za pozwoleniem Starbých. W Wilnie, W Drukarni Akademii Societatis Iesv. Roku Pańskiego, 1644.

² Punktay sakimu nu Adwentu iki Gawienes, par Kuniga Kastantina Szyrwida senowie isduoti, o dabar darbu ir łobiu Kuniga Leona Montwida, Teologijos Magistra, Sedos Klebona, isznauje isznauje Wilniui. Spaustuwej Jozapa Zawadzki. 1845.

Leidėjas pateikė trumpą prakalbą, kurioje mini K. Širvydą kaip pamokslininką. Knygos leidimo priežastis: „Kaipo atminimas kalbos senolių mūsų...“.

³ Litauische und Lettische Drucke des 16. und 17. Jahrhunderts herausgegeben von Adalbert Bezzenberger. IV. Heft. Szyrwid's Punkty Kazań (Punktai Sakimu) von Jahre 1629. Mit einer grammatischen Einleitung herausgegeben vom Richard Garbe. Göttingen, 1844.

⁴ Szyrwids Punktay sakimu (Punkty Kazań), Teil I: 1629, Teil II: 1644 litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz Specht, Göttingen, 1929.

⁵ Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba 1547–1861. – V., 1960, t. 1, p. 396.

⁶ Index Dominicarum et Punctorum, quae in hac parte operis continentur.

⁷ Index rerum praecipuarum quae in his Punctis Continentur.

Antrąją „Punktų sakymų“ dalį sudaro gavėniai skirtos evangelijos ir pamokslai, trumpa lotyniška aprobuta, parašyta Lietuvos jėzuitų provinciole Jono Gruževskio, keliolikos žodžių Jono Jaknavičiaus lotyniška dedikacija, du kaip ir pirmosios dalies indeksai abu išspausdinti knygos pradžioje⁸.

Mums čia rūpi pirmosios „Punktų sakymų“ dalies lenkiškoji „Pratarmė į skaitytoją“ („Przedmowa do czytelnika“). K. Širvydo pratarmė yra labai reikšminga. Ji leidžia geriau pažinti „Punktų sakymų“ rašymo istoriją, jų paskirtį, pobūdį. K. Širvydo požiūrį į savo lenkišką vertimą, į lietuviško kirčiuoto teksto reikalingumą ir į to meto lietuvių religinę raštiją. Pratarmėje paaiškinta, kaip naudotis pamokslais, kokie yra buvę skaitytojų poreikiai, pateikiama žinių ir iš K. Širvydo biografijos. Pratarmė aiškiai rodo, kad pamokslai buvo skiriami ne tik lietuvių ir lenkų pamokslininkams, bet ir tiems, kurie šių kalbų nemoka: „Savo punktus, rašytus lietuviškai, išdėstau lenkų kalba, kad jie, plisdami žmonėse, būtų naudingi ir tiems, kurie gerai moka lietuviškai, ir tiems, kurie nė kiek nemoka lietuviškai...“. Tam reikalui K. Širvydas ir pateikė prie lietuviško ir lenkiško teksto lotyniškas pamokslų tezes, nuorodas į šventą raštą ir lotyniškus pamokslų ir tezių indeksus. Kad K. Širvydo pamokslai skirti ne vien lietuviams kunigams, bet ir lenkams, ir kitomis kalbomis kalbantiems kunigams, rodo jo pastaba, jog reikia sukirčiuoti lietuvišką tekstą: „Lietuviškame knygos tekste reikėtų vartoti tam tikrus ženklus, lotyniškai vadina mus akcentus, kad nemokantys lietuviškai galėtų taisyklingai tarti ir skaityti. Bet akcentui žymėti reikia naujo specialaus šrifto, o kartu ir išlaidų, kurių dabar negalėčiau padengti. Kas nori tobulu lietuvišku akcentu kalbėti, tegul klausosi, kaip kalba lietuviškai mokantys žmonės ir pratinasi prie taisyklingo kirčiavimo“.

K. Širvydas, būdamas gerai filologiškai išsilavinęs, veikiamas M. Daukšos „Postilės“ (1599 m.) kirčiuoto teksto, rūpinosi „Punktų sakymų“ kirčiavimu.

Iš pratarmės galima daryti prielaidą, kad K. Širvydo laikais lietuvių liaudžiai esant beraštei, lietuviškų knygų nedaug tebuvo, tai lenkų kunigai, dirbę lietuviškoje parapijose, K. Širvydo „Punktų sakymų“ evangelijas ir pamokslus skaitė bažnyčiose vietos lietuviams. Kad lietuviams lietuviškai nemokančių kunigų skaitomas K. Širvydo pamokslų tekstas būtų geriau suprantamas, K. Širvydas patarė įsiklausyti į lietuviškai mokančių kalbą ir pratintis prie taisyklingo tarimo.

K. Širvydas labai stengėsi, kad lietuviškas ir lenkiškas tekstas būtų aiškus, suprantamas. Jis nesiekė, kad iš jo vertimo kas nors mokytųsi lenkų kalbos: „Jei-gu kam pasirodytų lenkiškas vertimas nelabai tobulas ir apdorotas, težino, jog čia nesistengiau taip išversti į lenkų kalbą, kad iš šio vertimo galėtų mokytis lenkų kalbos. Norėjau išversti pažodžiui, kiek tai leidžia dalyko esmė, iš lietuvių kalbos į lenkų kalbą taip, kad mano vertimas būtų suprantamas“.

Iki K. Širvydo „Punktų sakymų“ I dalies pasirodymo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tebuvo išleistos vos kelios katalikiškos knygos: P. Kanizjaus katekizmas, išleistas apie 1585 m., M. Daukšos verstas katekizmas (1595 m.), M. Daukšos „Postilė“ (1599 m.), paties K. Širvydo lenkų–lotynų–lietuvių žodyno pirmasis leidimas (apie 1620 m.).

⁸ Index Punctorum quae in hac parte continentur. Index rerum aliquarum.

Tokią padėtį, kad lietuvių religinė raštija yra negausi, K. Širvydas konstatuoja savo pratarinėje: „Knygų, parašytų lotynų ir kitomis kalbomis, turime jau kone be skaičiaus, o lietuvių kalba knygų, labai reikalingų sielų išganymui, yra per maža“.

K. Širvydas paaiškino, kodėl jis pateikė ne išsamius pamokslus, o tik trumpus evangelijų punktus (tezes). Plačių pamokslų K. Širvydas nerengęs ne vien dėl silpnos sveikatos, bet ir dėl to, kad jo laikais pamokslai būdavo trumpi: „Turėjau omenyje, kad besidomintys mano šį veikalą lengvai galėtų skaityti ir kad punktai būtų naudingi pamokslininkams, kuriems reikalingi ne tiek žodžiai, kiek pati esmė. Ne vien dėl savo silpnos sveikatos sudariau nedidelę pamokslų knygą, bet ir dėl dabartinais laikais mėgstamo glaustumo“.

K. Širvydas detaliau paaiškino, kaip naudotis jo pamokslais. Pateiktoms evangelijoms K. Širvydas pridėjo ne po vieną, bet po kelis pamokslus, kad būtų iš ko pasirinkti. Be to, davė paprastų pamokslų, skirtų neišprususiems, ir nuodugnesnių – išsilavinusiems. Šioje knygoje yra dalykų, kurie neišprususiems bus nesuprantami, o suvokiami tiksliai labiau išsilavinusiems. Pasirenkant pamokslus, darytina atnauja: „Paprastiems žmonėms reikia sakyti prieinamiau, o labiau išprususiems – nuodugniau. Dėl to čia duodu pasirinkti paprastų punktų daugiau, negu sudėtingų“.

Iš pratarinės sužinojome, kad rengdamas spaudai savo pamokslus, K. Širvydas buvo labai silpnos sveikatos: „Parengiau tik keliolikos sekmadienių punktus, nes, būdamas silpnos sveikatos, turėjau darbą lengvinti, skirstydamas dalimis“.

K. Širvydas turėjo tikslą parašyti trūkstantus (nuo velykų iki advento) pamokslus: „Nors ir būdamas silpnos sveikatos, tikiuosi, patenkindamas tavo, skaitytojų, norą kuo greičiau pateikti ir kitus pamokslus“.

Pratarinė baigiama K. Širvydo laikais įprastu linkėjimu skaitytojui: „Mielas skaitytojau, būk malonus priimti ir tinkamai naudotis mano šiuo darbu kaip malone“.

„Przedmowa do czytelnika“ parašyta senovine lenkų kalba, ilgais periodiniais sakiniais, senovišku retoriniu stiliumi.

Nors K. Širvydo pratarinė rašyta 30 metų po M. Daukšos „Postilės“ garsiosios lenkiškos pratarinės, bet savo keliamomis mintimis K. Širvydas M. Daukšai neprilygo. Jis nekėlė gimtosios kalbos teisių, nepateikė patriotinių minčių. Tačiau „Punktai sakymų“ pralenkė M. Daukšos „Postilę“ savo originalumu⁹. Be to, jie geriau negu M. Daukšos verstinė „Postilė“ atspindėjo gyvenamąjį laikotarpį ir lietuvių buitį.

Toliau pateikiame K. Širvydo „Punktų sakymų“ pratarinės „Przedmowa do czytelnika“ lietuvišką vertimą.

* „Punktai sakymų“ – rašė J. Lebedys – pirmas atvejis lietuvių kultūros istorijoje, kur lenkiškas tekstas verstas iš lietuviško. Žr. Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra. – V., 1977, p. 83.

Pratarmė į skaitytoją

Malonus skaitytojau, pateikiu tau, kaip manau, gana neblogus punktus pamokslams, o ne pačius išsamius pamokslus, kaip įprasta kitose postilėse. Turėjau omenyje, kad besimokantys mano šį veikalą lengvai galėtų skaityti ir kad punktai būtų naudingi pamokslininkams, kuriems reikalingi ne tiek žodžiai, kiek pati esmė. Ne vien dėl silpnos sveikatos sudariau nedidelę pamokslų knygą, bet ir dėl dabartiniais laikais mėgstamo glautumo.

Knygų, parašytų lotynų ir kitomis kalbomis, turime jau kone be skaičiaus, o lietuvių kalba knygų labai reikalingų sielų išganymui, yra per maža. Savo punktus, rašytus lietuviškai, išdėstau lenkų kalba, kad jie, plisdami žmonėse, būtų naudingi ir tiems, kurie gerai moka lietuviškai, ir tiems, kurie nė kiek nemoka lietuviškai, bet yra rūpestingi savo artimųjų sieloms, skaitydami lenkišką vertimą, supras iš šalia esančio lietuviško teksto.

Jeigu kam pasirodytų lenkiškas vertimas nelabai tobulas ir apdorotas, nežino, jog čia nesistengiau taip išversti į lenkų kalbą, kad iš šio vertimo galėtų mokytis lenkų kalbos. Norėjau išversti pažodžiui, kiek tai leidžia esmė, iš lietuvių kalbos į lenkų kalbą taip, kad mano vertimas būtų suprantamas.

Jeigu kas paklaus, kodėl savo pasiūlymus patvirtinu tikrai švento rašto įrodymais, atsakysiu, kad jie yra labai nuodugnūs ir įrodantys kiekvieną dievo apreikštą tiesą, o protas, imdamas iš jų įrodymus, stiprina valią.

Knygos parašėse duodu labai trumpas lotyniškas tezes, kurios buvo išdėstytos viename pamoksle, kad kiekvienas žinotų, kurį punktą skaityti, ką imti iš to punkto sau reikalingu atveju. Taip pat pridėjau ir svarbiausių dalykų lotynišką registrą, kad knyga būtų naudinga ir tiems, kurie nemoka šių dviejų kalbų. Registras nurodo į knygos paraštes, kur skaitytojas greit suras pačią mokslo esmę, apibrėžtą tam tikrais punktais ir jų patvirtinimą šventajame rašte.

Lietuviškame knygos tekste reikėtų vartoti tam tikrus ženklus, lotyniškai vadina mus akcentus, kad nemokantys lietuviškai galėtų taisyklingai tarti ir skaityti. Bet akcentui žymėti reikia naujo specialaus šrifto, o kartu ir išlaidų, kurių dabar negalėčiau padengti. Kas nori tobulu lietuvišku akcentu kalbėti, tegul klausosi, kaip kalba lietuviškai mokantys žmonės ir pratinasi prie taisyklingo kirčiavimo.

Apibūdinęs pačią knygą, noriu paaiškinti, kaip geriau ja naudotis. Visų pirma šiuos punktus kai kas gali naudoti apmąstymui ar meditacijai, savo asmeniškai naudai ir savo pamaldumui sužadinti. Čia yra gausi medžiaga naudingam apmąstymui. Šiais punktais galima naudotis ne tik pamokslams, bet egzortacijai ir pamaldiems pokalbiams. Duodamuose punktuose pateikiu daugiau įrodymų, kad jais galėtumei naudotis savo nuožiūra arba išsirinktumei iš jų vieną punktą, kurį išplėstumei ir pakankamai išaiškintumei. Daugiau punktų duodu sekmadieniui, kad galėtumei iš jų, kas patinka išsirinkti. Kai kuriuos apmąstymui, kai kuriuos kitų pamokymui. Galėtumei punktus vieną su kitu sujungti savo nuožiūra.

Šioje knygoje yra dalykų, kurie neišprususiems bus nesuprantami, o suvokiami tikrai labiau išsilavinusiems. Pasirenkant pamokslus, darytina atranka: paprastiems žmonėms reikia sakyti prieinamiau, o labiau išprususiems — nuodugniau. Dėl to čia

duodu pasirinkti paprastų punktų daugiau, negu sudėtingų. Parengiau tik keliolikos sekmadienių punktus, nes, būdamas silpnos sveikatos turėjau darbą lengvinti, skirstydamas dalimis. Jei dievas prailgins mano amžių, nors ir būdamas silpnos sveikatos, tikiuosi, patenkindamas tavo, skaitytojų, norą, kuo greičiau pateikti ir kitus punktus. Mielas skaitytojų, būk malonus priimti ir tinkamai naudotis mano šiuo veikalu kaip malone.

K. Pakalka